

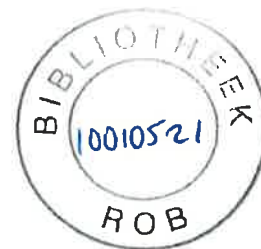
Inventariserend Veldonderzoek

Oude Enkweg te Lochem

'Lochem leght op den watervloet Berckel, twee mylen van Zutphen, sijnde een streck en welgelegen stedeken. (Joan Blaeu 1664)

Opdrachtgever

Combinatie Bouwfonds Wonen (Zwolle)
Verhoeve Project Participatie
t.a.v. Dhr. H. Stieber
Postbus 4
6997 ZG Hoog-Keppel

Projectnummer

173150

Autorisatie

Gerapporteerd door:

A.A.G. Emaus

mevr. drs. Ing. C. Helmich

mevr. drs. H. Kremer

paraaf

datum

status

Kenmerk

HKR/ALG/SAZ/173150

Gecontroleerd door:

drs. E.E.A. van der Kuijl

paraaf

datum

18-11-03

status

Synthegra Archeologie bv, Ambachtsweg 10, NL-7021 BT ZELHEM
Postadres: Postbus 4, NL-6997 ZG HOOG-KEPPEL

4 62 77 26, Internet: www.synthegra.com
en. nr. 22.59.31.451, BTW nr. NL809760538B01, HR 09119698
rapport van de Verhoeve Groep bv
Zelhem

Synthegra 2003-150.pdf

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

INHOUD

1	Inleiding, onderzoekskader en objectgegevens	3
1.1	Inleiding en onderzoekskader	3
1.2	Onderzoeksdoel	3
1.3	Objectgegevens	4
2	Onderzoeksmethodiek	5
2.1	Bepaling van de regionale achtergrondwaarden	5
2.2	Historisch onderzoek	5
2.3	Inventarisatie van archeologische gegevens	5
3	Resultaten vooronderzoek	6
3.1	Geologie en geomorfologie van het onderzoeksgebied	6
3.2	Bodem	7
4	Bewoningsgeschiedenis van de onderzoekslocatie	8
4.1	Prehistorie	8
4.2	Romeinse Tijd	9
4.2	Middeleeuwen	10
4.3	Hamaland	12
4.4	Vroegmoderne en Moderne Tijd	13
4.5	Archeologisch vondstmateriaal in de omgeving van de onderzoekslocatie	15
5	Resultaten van het veldwerk	16
5.1	Veldverkenning	16
5.2	Toekomstig grondverzet	16
5.3	Opzet van het booronderzoek	16
5.4	Resultaten van het veldwerk	17
6	Conclusie	18
7	Aanbeveling	19

Bijlagen:

Bijlage 1:	Regionale overzichtkaart
Bijlage 2:	Detailkaart met de locatie met boorpunten
Bijlage 3:	Boorstaten
Bijlage 4:	Overzicht geologische perioden
Bijlage 5:	Lijst met afkortingen

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

1 Inleiding, onderzoekskader en objectgegevens

1.1 Inleiding en onderzoekskader

Op 20 november 2003 is in opdracht van Verhoeve Milieu Oost door Synthegra Archeologie bv een archeologisch booronderzoek uitgevoerd op de locatie Oude Enkweg te Lochem. De locatie is onderzocht in verband met het voornemen om het terrein opnieuw in te richten. De totale oppervlakte van het terrein bedraagt circa 1,7 ha. Het onderzoek bestaat uit een bureaustudie waarbij geologisch relevante kaarten zijn geraadpleegd aangevuld met een historisch onderzoek en een verkennend bodemonderzoek.

Op basis van informatie van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort, is naar voren gekomen dat voor de onderzoekslocatie een hoge archeologische verwachtingswaarde van toepassing is. Op basis van de IKAW (Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden) en AMK (Archeologische Monumenten Kaart) van de ROB kan worden vastgesteld dat dit waarschijnlijk van toepassing is voor het gehele terrein.

De geplande wijziging in het bestemmingplan en het daarmee samenhangende grondverzet kan een bedreiging vormen voor de archeologische waarden in het plangebied. Op basis van diverse rijks- en provinciale regelingen, met name het verdrag van Malta, Nota Belvédère en de Leidraad Provinciaal Omgevingsbeleid dient een inventarisatie van de archeologische waarden in het gebied gemaakt te worden. De provinciaal archeoloog van de provincie Gelderland, mevr. drs. F. de Roode of mevr. drs. M. de Rooij, zal de resultaten van het onderzoek toetsen. De resultaten van het onderzoek zullen vervolgens in de planvorming betrokken dienen te worden.

Het onderzoek en de adviezen hebben betrekking op de Prehistorie tot en met de Nieuwe Tijd. Het onderzoek is afgestemd op het toekomstig grondverzet en de daarmee samenhangende verstoring van het landschap en het bodemarchief.

1.2 Onderzoeksdoel

Het onderzoek dient antwoord te geven op de vraag of in dit terrein archeologische waarden aanwezig zijn en zo mogelijk van welke aard. Daarnaast moeten de resultaten gebruikt kunnen worden voor een goede planning van een vervolgonderzoek als op de locatie een vindplaats wordt aangetroffen. De volgende vragen dienen, indien mogelijk, te worden beantwoord:

- Zijn er archeologische waarden aanwezig?
- Wat is de exacte aard en datering van de vindplaats(en)?
- Wat is de te verwachten conserveringsgraad van deze waarden?

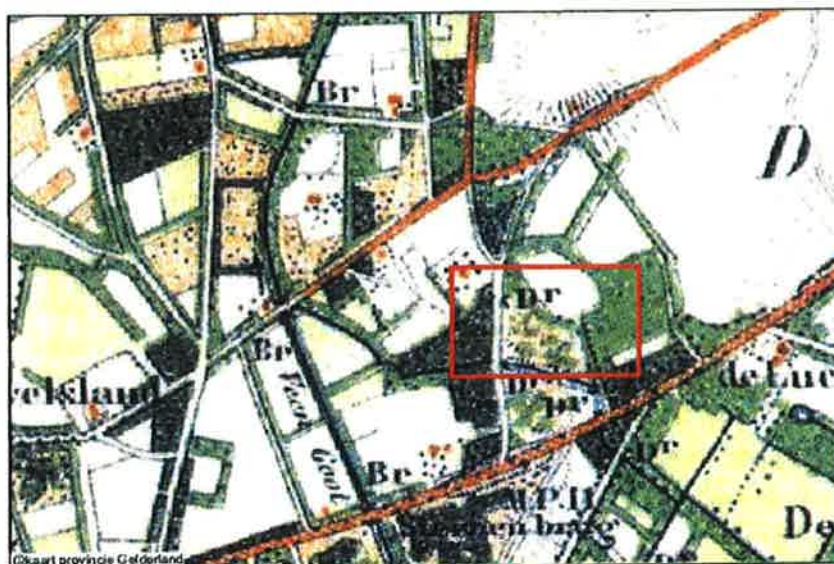
Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

1.3 Objectgegevens

Plaats: Lochem
Gemeente: Lochem
Provincie: Gelderland
Toponiem: Oude Enkweg
Projectnummer: 173150
Kaartblad: 34A
Periode: Steentijd tot Nieuwste Tijd
Te onderzoeken oppervlak: 1,7 ha.
Coördinaten: 224.300/463.200
Geomorfologie: Dekzandrug al dan niet met oud landbouwdek
Grondgebruik: akkerland/weidegebied

Afbeelding 1: overzichtfoto Lochem met in rood kader de onderzoekslocatie.

Afbeelding 2: Lochem op historische kaart uit 1865 met in rood kader de onderzoekslocatie.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

2 Onderzoeksmethodiek

2.1 Bepaling van de regionale achtergrondwaarden

De eerste fase van het historisch onderzoek bestaat uit het bepalen van de regionale achtergrondwaarden. Hiervoor is gebruik gemaakt van beschikbaar kaartmateriaal. Dit zijn:

- Bodemkaart van Nederland (Schaal 1:250.000)
- Bodemkaart van Nederland (Schaal 1:50.000 – blad 34)
- Geomorfologische kaart van Nederland (Schaal 1:50.000-blad 34)
- Archeologische Monumentenkaart (AMK)
- Archeologische vondstmeldingen uit het ARCHIS (Archeologisch Informatie Systeem)

2.2 Historisch onderzoek

Voor het Historisch onderzoek zijn de volgende instanties bezocht:

- Bibliotheek Universiteit Leiden
- Koninklijke Bibliotheek Den Haag
- Staring Instituut te Doetinchem
- Gelders Documentatie Centrum

2.3 Inventarisatie van archeologische gegevens

Voor de inventarisatie van archeologische gegevens is gebruik gemaakt van ARCHIS (Archeologisch Informatie Systeem) van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in Amersfoort.

Aan de hand van de geraadpleegde bronnen kan een inschatting gemaakt worden van de geologische en archeologische verwachting op de onderzoekslocatie.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

3 Resultaten vooronderzoek

3.1 Geologie en geomorfologie van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie ligt in het oostelijk zandgebied. De bedekking van het landijs in het Saalien is van grote betekenis geweest voor het huidige reliëf verschillen in het landschap. In deze voorlaatste ijstijd bereikte het landijs vanuit Scandinavië ons land. Tijdens deze grootste uitbreiding bedekte het landijs Nederland tot aan een lijn die van Nijmegen, via Wapeningen en Hilversum richting Vogelzang loopt. In deze periode ontstonden stuwwallen en werd glaciaal materiaal afgezet. Stuwwallen ontstaan door de beweging van het landijs en de druk die het daarbij uitoefent op de ondergrond. De ondergrond wordt in lobben voor het ijs weggeduwd. Hierdoor ontstaan aan de voet van de gletscher tong stuwwallen en eindmorene afzettingen. Eindmorenen zijn grote stenen en grind die met het ijs zijn meegevoerd. Onder het landijs wordt de grond door de grote druk die het ijs erop uitoefent verdicht en vermengt met sedimenten, zoals grind en zand, die van elders door het ijs zijn meegevoerd. Hierdoor ontstaat een lemig materiaal met een zeer brede sortering in korrelgrootte. Dit materiaal wordt keileem genoemd. Keileem heeft als eigenschap dat het zeer slecht doorlatend is. De keileemlaag zit bij de onderzoekslocatie waarschijnlijk diep in de ondergrond.

Na het afsmelten van het landijs werden de dalen geleidelijk opgevuld met zowel door de rivieren aangevoerde sedimenten als met erosiemateriaal uit de stuwwallen. Deze afzettingen zijn in de IJsselvallei tientallen meters dik maar worden naar het oosten toe steeds dunner en ontbreken rond Winterswijk zelfs geheel. In de laatste ijstijd, het Weichselien, heerste in ons land een koud droog klimaat. Door het vrijwel ontbreken van vegetatie had de wind vrij spel en grote hoeveelheden zand werden verplaatst. Hierdoor werd bijna de gehele Achterhoek met een laag zand van wisselende dikte bedekt. Het voor dekzandgebieden typerende reliëf is opgebouwd uit afwisselende ondiepe laagtes en zacht glooiende dekzandruggen -en koppen. Deze dekzandruggen en -koppen werden in latere periodes door bemesting, onder andere door materiaal uit de potstal, door de mens opgehoogd. In het op de ijstijd volgende mildere klimaat ontstonden eerst bossen op de hogere delen en vond veenvorming plaats in afvoerloze laagten.¹ Langs beken en rivieren werd klei en zand afgezet; zo ook langs de Molenbeek iets ten zuiden van de onderzoekslocatie. Het moedermateriaal van de zandgrond op de onderzoekslocatie behoort voor een deel tot de eolische (dekzand) en fluvioperiglaciale afzettingen. Fluvioperiglaciaal zand is in het Midden Weichselien (bijlage 4) ontstaan doordat de ondergrond permanent bevroren was en de neerslag en het smeltwater niet konden wegzakken maar oppervlakkig moesten afvloeien waardoor in dalen en laagtes uitspoelingsmateriaal werd afgezet. Volgens het nieuwe systeem van naamgeving behoren deze fluvioperiglaciale en eolische afzettingen tot de Formatie van Boxtel (volgens de oude nomenclatuur tot de Formatie van Twente).² Deze zandafzettingen variëren van zeer fijn tot matig grof zand (105-300µm) en zijn zwak tot sterk siltig.

De bovengrond is gevormd door afsterven van vegetatie en ophoping van organisch materiaal. Door biologische en scheikundige processen waarbij micro-organismen een belangrijke rol spelen, maar waarbij ook wormen en andere grotere dieren zijn betrokken, wordt de organische stof afgebroken en omgezet. Het oorspronkelijke materiaal is tenslotte niet meer te herkennen en men spreekt van humus dat door kleine bodemdieren met de bovenste grondlagen wordt vermengd. Hierdoor ontstaat een min of meer gekleurde, humushoudende bovenlaag.

¹ Stiboka, 1979, 41.

² Schokker et al, 2003, 1.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

3.2 Bodem

De onderzoekslocatie is gesitueerd in stedelijk gebied. Daarom is het niet mogelijk om aan de hand van de bodemkaart uitsluitend omtrent het bodemtype te geven. Het is zeer waarschijnlijk dat de bodem ter plekke van de onderzoekslocatie bestaat uit een enkeerdgrond. Ook de naam "Oude Enkweg" doet dit vermoeden. Een enkeerdgrond ziet er ongeveer als volgt uit:

Diepte onder maaiveld (cm)	Beschrijving van materiaal
0-25 cm	Zwart, zeer humeus, zwak lemig, matig fijn zand
25-75 cm	Zwart, zeer humeus, zwak lemig, matig fijn zand
75-90 cm	Grijs tot zeer donkergrijs matig fijn zand
90-100	Donkerbruin, matig humeus zwak lemig, matig fijn zand
>100	Donker geelbruin tot grijs, matig fijn zand behorende tot de Formatie van Twente

Een podzol, wordt gekenmerkt door een uitspoelingslaag met daarin grijze loodzandkorrels door ontijzering (A2-horizont). Het uitgespoelde anorganische materiaal wordt diep in de inspoelingshorizont (B-horizont) wordt afgezet, waarin organische stof al dan niet samen met ijzer is geconcentreerd. Het verplaatste en weer neergeslagen organische stof is vormloos en ligt als huidjes op de zandkorrels en in de poriën. Naar onderen toe wordt de grond ongeroerd en vrij van invloeden van bovenaf, dit wordt het moedermateriaal genoemd (C-horizont).

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

4 Bewoningsgeschiedenis van de onderzoekslocatie

4.1 Prehistorie

Het gebied rond Lochem kent een lange bewoningsgeschiedenis. Over de oudste geschiedenis van het onderzoeksgebied weten we echter zeer weinig. Voor informatie over deze periode zullen we ons dan ook moeten richten op de beschikbare informatie uit archeologisch onderzoek.³ De oudst bekende sporen van bewoning worden gevormd door vuurstenen artefacten die toebehoren aan rondtrekkende, jagers/verzamelaars uit het Laat-Paleolithicum (13.000 tot 10.000 v.Chr.) Bewoningssporen uit het Laat-Paleolithicum worden vooral verwacht op en rond grootschalige landschappelijke overgangszones zoals de Lochemse Berg naar het Berkendal.⁴ Vanaf het Mesolithicum (8800 tot 4900 v.Chr.) is er sprake van een klimaatverbetering met als gevolg dat het open steppe- en toendralandschap plaats maakte voor een gesloten loofbos.⁵ De jagers/verzamelaars pasten hun levenswijze aan de veranderende leefomgeving aan. In de omgeving van Gorssel, Ruurlo en Lochem zijn vuurstenen artefacten uit deze periode aangetroffen. In het Neolithicum (4900 tot 2000 v.Chr.) vindt de overgang naar een agrarische leefwijze plaats.⁶ Deze periode kenmerkt zich door de technologische veranderingen die plaats vinden o.a. het gebruik van aardewerk en geslepen stenen hakwerktuigen, zoals bijlen en hamerbijlen en het ontstaan van semi-permanente nederzettingen.⁷ Op welke wijze de overgang naar de landbouw in Oost-Nederland heeft plaatsgevonden zal verder archeologisch onderzoek in de toekomst moeten uitwijzen. Waarschijnlijk is er sprake van een lange overgangperiode waarin jagen en verzamelen naast landbouw en veeteelt nog lange tijd onderdeel uitmaakten van de dagelijkse voorziening van de voedselbehoefte. In de Achterhoek zijn verschillende vondsten uit deze overgangperiode bekend, aanwijzingen voor bewoning in deze periode zijn bekend uit Lochem.⁸ De zandgronden in Noord, Oost en Midden Nederland worden in het Midden Neolithicum bewoond door de mensen van de Trechterbekercultuur, ook wel bekend onder de naam hunebedbouwers en een zuiver agrarische levenswijze hadden. In Markelo en Neede zijn hiervan sporen terug gevonden.⁹ Tijdens het Laat Neolithicum en de Vroege Bronstijd (2000 tot 1800 v.Chr.) lijkt op basis van het vondstmateriaal de bewoning in de Achterhoek toe te nemen. Uit het gebied rond de onderzoekslocatie is een aantal vondsten en vindplaatsen bekend o.a. nederzettingen en begraafplaatsen. In Almen is het bestaan van een grafheuvel bekend en heeft men op de Lochemse Berg een vuurstenen dolk van Noordfranse origine gevonden. Uit de Late Bronstijd en IJzertijd (800 tot 12 v.Chr.) zijn wederom veel vindplaatsen en nederzettingen bekend, het gaat hier met name om begraafplaatsen de zogenaamde urnenvelden o.a. te Gorssel, Lochem, Warnsveld, Hengelo, Vorden en Ruurlo. Het zijn begraafplaatsen waarin gecremeerde doden in een urn werden bijgezet.¹⁰ Vaak werden deze begraafplaatsen door de latere bewoners van het gebied in verband gebracht met heksen en spookverschijningen, zodoende dat deze plaatsen illustere namen dragen als de Witte Wievenbelt te Epse en de Kattenberg op het landgoed De Wiersse te Vorden. Gezien het grote aantal vindplaatsen mag men aannemen dat deze periode zich kenmerkt door een relatief dichte bevolkingsdichtheid.¹¹

³ Borman 1978, 23-69.

⁴ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁵ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁶ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁷ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁸ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁹ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹⁰ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹¹ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

4.2 Romeinse Tijd

Omstreeks 12 v.Chr. verschenen de Romeinen in het gebied rond de onderzoekslocatie.¹² Na een periode van conflicten met de Germaanse bewoners van onder andere Oost-Nederland en het aangrenzende Duitse gebied kozen de Romeinen de Rijn als rijksgrens (*Limes*). De Achterhoek kwam hierdoor niet ver van het Romeinse Rijk te liggen.¹³ In Laren zijn tijdens werkzaamheden enkele zeer zeldzame Romeinse voorwerpen gevonden en is het bestaan van een inheems-Romeinse nederzetting aangetoond.¹⁴ Het waren dan ook de Romeinen die over dit gebied voor het eerst iets geschreven hebben. Uit de periode dat de Romeinen probeerden de grens van het rijk te verleggen van de Rijn naar de Elbe (12 v.Chr.-47 n.Chr.) zijn ons enkele namen van hier woonachtige stammen bekend. Het waren de Amsivarii, de Chamavi, de Bructeri, Tubanti, Tencteri en Usipeten.¹⁵ De exacte locaties van de woongebieden van deze stammen zijn niet bekend, met het verplaatsen van de Romeinse grens naar de Rijn verdwijnen ze weer voor enkele eeuwen uit de historie. Halverwege de derde eeuw vallen veel van deze Germaanse stammen onder de druk van binnenvallende stammen het Romeinse Rijk binnen. Naast de al genoemde stammen komen in de Romeinse geschriften nu ook de namen van de Chatti en de Saliï voor. In de 4^e eeuw echter werden deze stammen alle tot de Franken gerekend.¹⁶ Hier ligt dan ook een historisch dilemma: was het oosten nu Frankisch of Saksisch? Vermoedelijk werden in de Laat Romeinse Tijd (270 tot 450 n.Chr.) grotendeels verlaten, de vondst van een grafveld uit de 5^e eeuw in Zutphen kan een bewijs zijn dat het gebied niet geheel verlaten werd. Mogelijk was er sprake van bewoningscontinuïteit tussen de Romeinse Tijd en de Merovingische tijd (450 tot 725 n.Chr.) Hiermee neemt het een unieke plaats in de geschiedenis van Oost Nederland.

¹² Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹³ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹⁴ Borman 1982, 133.

¹⁵ van Es 1980, 28-32.

¹⁶ Blok 1979, 11.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

4.2 Middeleeuwen

Achter de naam Franken gaat een verzameling van stammen schuil. Men spreekt hier dan ook wel van een stammenzwerf met een losse structuur.¹⁷ Het feit dat veel stammen aan de grens van het Romeinse Rijk woonden heeft er waarschijnlijk toe geleid dat er een gemeenschappelijke mentaliteit en samenhangsgevoel is ontstaan. De naam Frank was waarschijnlijk de naam van de belangrijkste stam, de Saliërs en betekende onstuimig, dapper.¹⁸

Zoals gezegd trokken vanaf de 3^e eeuw de Saksen vanuit Noord-Duitsland naar het zuiden toe en brachten de Saliërs in het nauw. Onder deze druk trokken de Saliërs de grenzen van het Romeinse Rijk over, waar ze als bondgenoten (foederati) werden opgenomen. De afzonderlijke vorstendommen werden door Chlodowich (Clovis) verenigd. Vanaf dat moment begon de feitelijke opbouw van het Frankische Rijk. Het kerngebied van dit rijk lag tussen de Somme en de Loire. Na de splitsing in twee delen Auster en Neuster verplaatste het kerngebied zich in de 7^e eeuw naar het noordoosten. Ook de Karolingers die de macht van de Merovingers overnamen richtten hun aandacht op het oosten.¹⁹ In de 8^e eeuw lag de grens tussen Franken en Saksen bij de Gelderse IJssel. Na enkele veroveringstochten tegen de Saksen slaagt Karel de Grote er in 804 in om zijn rijksgrens te vestigen aan de Elbe.²⁰ Opmerkelijk is een deel van de Saksische adel bereid was het Frankische bewind te aanvaarden en het christendom als geloof aan te nemen. Continuïteit van bewoning in oostelijk Nederland kan door de overlevering van de stamnamen Chamavi en Sali in de streeknamen Hamaland (Hamalando in begin 9^e eeuw) en Salland (Salahom 814, Salalant 960) verondersteld worden.²¹

Aan het eind van de 8^e eeuw waren de Franken doorgedrongen tot aan de Gelderse IJssel. Vanuit het Domklooster te Utrecht werd Lebuïnus gestuurd om te gaan prediken onder de heidenen in het grensgebied van Franken en Saksen. Hij stichtte een kapel te Wilp en kerk te Deventer die door de Saksen weer werd vernietigd. Zijn opvolger Liudger had gelijk opgaand met de veroveringen van Karel de Grote meer succes. Naast Wilp en Deventer stichtte Liudger ook twee kerken in Wichmond en Zelhem.²² Uit een overzicht van de inkomsten van het klooster Werden komt circa 1133-66 een vermelding van *In Lange 20d (denarii) et unus voor*.²³ Mogelijk dat dit *Lange* te identificeren is als het buurtschap Langen in de gemeente Lochem.

¹⁷ Wenskus 1961.

¹⁸ Blok 1979, 11.

¹⁹ Blok 1981, 288-304.

²⁰ Palmboom 1983, 56.

²¹ Palmboom 1983, 57.

²² Blok 1979, 59-62.

²³ Kötzschke 1906, 273.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

Lochem wordt in 1059 voor het eerst genoemd, toch we mogen aannemen dat de nederzetting voor het eind van de tiende eeuw is gevormd. De uitgang 'heem' in Lochem, (heem= woonplaats) laats ons zien dat de nederzetting in de Karolingische periode of kort erna bestaan moet hebben. Immers na de 10^e eeuw wordt 'heem' als uitgang niet meer gebruikt.²⁴ Uit deze oorkonde blijkt dat de nederzetting op dat moment al over een kerk beschikte. Opgravingen tijdens de restauratie van de St. Gudulakerk hebben aangetoond dat omstreek 900 n.Chr er al een houten kerk moet hebben gestaan Hiermee zou Lochem tot één van de oudste kerkdorpen in de Achterhoek behoren. Deze houten kerk is omstreeks 1000 n.Chr. vervangen door een stenen kerk. De vroege kerkstichting in de 9e eeuw zou er op kunnen wijzen dat de bewoningsgeschiedenis van Lochem nog verder terug gaat. De strategische ligging aan de Berkel, waarlangs veel handel plaatsvond is hiervoor mogelijk een oorzaak.²⁵

In 1233 kreeg Lochem uithanden van de Gelderse Graaf Otto II stadsrechten. Al vroeg in haar ontstaansgeschiedenis neemt Lochem door haar ligging aan de Berkel als vestingstad naast plaatsen als Groenlo, Bredevoort, Doetinchem, Doesburg en Zutphen een strategische plaats in. Van een ommuurde stad is pas sprake in 1330 als het hiertoe toestemming krijgt van graaf Reinoud II.²⁶ Een dubbele gracht vormde nog een extra bescherming. Aangenomen mag worden dat voor de ommuring van de stad er een palissadenwal bestond om het onderscheid tussen stadsgebied en het horige platteland te accentueren.²⁷ Het strenge optreden van Keizer Karel V en later van diens zoon Philips II van Spanje tegen de protestanten, zorgde voor een groeiende onrust in de Nederlanden. De harde hand waarmee de hertog van Alva als landvoogd de rust trachtte te herstellen was de aanleiding voor de opstand en de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tegen Spanje. Vooral in de eerste fase van de oorlog werd een groot deel van de strijd in de Achterhoek uitgevochten. Ook Lochem kreeg het tijdens de Tachtigjarige Oorlog zwaar te verduren, meerdere malen werd de stad belegerd. In 1590 probeerden de Spanjaarden via een list de stad binnen te dringen, de Spanjaarden die zich verstopt hadden in een hooiwagen werden echter ontdekt en hun plan tot in name van de stad mislukte. In 1615 brandde vrijwel de gehele uit hout opgetrokken stad op een viertal huizen en de kerk na af.²⁸

²⁴ Blok 1979, 128-137.

²⁵ Eeftink 2003.

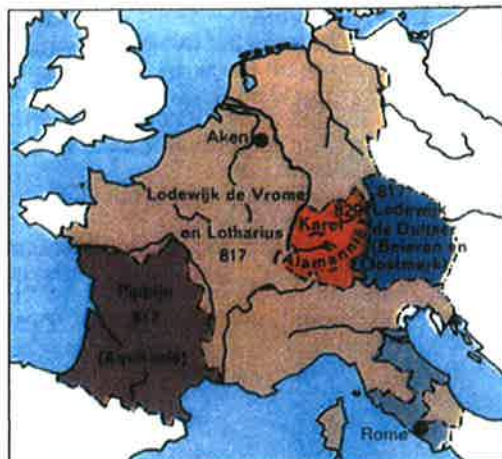
²⁶ Janssen 111, 1983.

²⁷ Janssen 111, 1983.

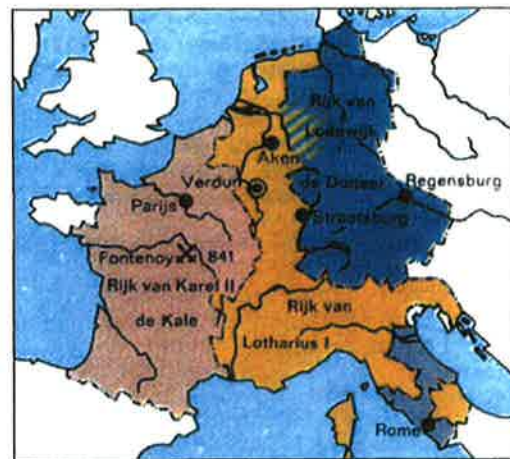
²⁸ Eeftink 2003.

4.3 Hamaland

Om greep te krijgen op het uitgestrekte Frankische rijk werd het verdeeld in een aantal graafschappen. Aan het hoofd kwam een graaf te staan die namens de Frankische vorsten het openbaar gezag moest uitoefenen. Als tegenprestatie kreeg deze graaf delen van het koninklijk domein onder zijn hoede. De graaf kon aanvankelijk door de koning uit zijn functie worden gezet, maar dit werd in de loop der tijden steeds moeilijker daar het ambt en de goederen steeds meer tot erfelijke lenen werden gemaakt.²⁹ De macht van de graven nam nog meer toe toen onder druk van de invallen van de Vikingen het centrale gezag steeds meer naar de achtergrond verdween. Mogelijk dat in deze periode de basis voor de macht van de graven van Hamaland is gelegd. Hamaland, een Karolingische graafschap wordt voor het eerst genoemd aan het begin van de 9^e eeuw. Mogelijk dat het oude land der Chamaven onderdeel uitmaakte van het Hamaland. In 855 wordt een Wigman als graaf van Hamaland genoemd.³⁰ Bij gebrek aan mannelijke nakomelingen lukt het de graven van Hamaland niet om de macht te behouden. Een groot gedeelte van het gebied wordt door een later Wigman dan ook geschonken aan het in 968 door hem gestichte klooster Elten, waar zijn dochter Liudgard abdis was.³¹ Dit tot grote onvrede van zijn andere dochter Adela die samen met haar tweede echtgenoot Balderik zich beroepend op het Saksisch recht, een deel van de erfenis op eiste. Uiteindelijk werd de erfenis tussen het klooster Elten en Adela verdeeld. De bezittingen van Adela en Balderik werden door de Duitse koning in 1018 vervallen verklaard. De bisschop van Utrecht kreeg in 1046 noordelijke gedeeltes van Hamaland in handen terwijl Dirk en Gerard, nakomelingen Gerardus Flamens stamvader van de graven van Gelre in het zuidelijke gedeelte van Hamaland veel landgoederen in hun bezit hadden. Door de strijd na de dood van Wigman kwamen in het noordelijke gedeelte de heren en later graven van Zutphen en in het zuidelijke gedeelte de graven van Gelre-Wassenberg aan de macht. Door het huwelijk van Irmard de dochter van graaf Otto van Zutphen met graaf Gerard III van Gelre kwamen de twee delen van Hamaland weer bij elkaar.

Afbeelding 3: het Frankische rijk.

Afbeelding 4: het verdrag van Verdun uit 843.

²⁹ Palmboom 1983, 59.

³⁰ Palmboom 1983, 59.

³¹ Ibidem.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

4.4 Vroegmoderne en Moderne Tijd

De oorspronkelijke betekenis van marke was: merk of grens. Later werd de marke een door een grens omsloten gebied. De grenzen met andere marken werden vaak aangegeven met een steen of markepalen. De marke als samenlevingsvorm ontstond ergens tussen 1000 en 1300 op de zandgronden van Oost Nederland. De marke kon meer dan één buurtschap omvatten zoals de marke Laren of juist samen vallen met één buurtschap. De boeren moesten leven van wat ze zelf verbouwden en van de vruchten die in het wild groeiden op de woeste gronden. Rogge, haver, boekweit, erwten en hennep waren lange tijd het voornaamste gewas dat verbouwd werd. De bewoners ontmoeten elkaar regelmatig in de buurtschap zo dat de naoberschap ontstond.³² de onderlinge verbondenheid werd vergroot doordat men dikwijls binnen de buurtschap trouwde. Men leefde met elkaar mee, in voor en tegen spoed. Het was een hechte gemeenschap met duidelijke standverschillen, de adel was de hoogste klasse, gevolgd door de scholteboeren en andere grondeigenaren, na hen kwamen de pachters (bouwluiden) en keuterboeren (kaeters). Binnen de marke werd het gebruik van de gemeenschappelijke grond geregeld. Eigenaren van erven mochten deel nemen aan markervergaderingen onder leiding van de markenrichter, vaak de burgemeester. De dagelijkse toezicht in de marke liet de markenrichter vaak over aan de schutters.³³

De adellijke heren van de marken maakten deel uit van het Ridderschap. Samen met de vertegenwoordigers van de steden vormden zij het bestuur van het graafschap Zutphen, ook wel het kwartier van Zutphen genoemd. Gelre was verdeeld in vier kwartieren, Zutphen, Veluwe, Betuwe en Opper Gelre. Opper Gelre met als hoofdstad Geldern ging in 16^e eeuw verloren aan Gelre, zodat er maar drie kwartieren overbleven.³⁴ Ridderschap en steden in het Kwartier van Zutphen behielden hun invloed tot aan het moment dat de Fransen en hun patriottische medestanders in 1795 een eind maakte aan deze oude instellingen.³⁵

³² Beuzel 2000,14.

³³ Beuzel 2000,16.

³⁴ Beuzel 2000,215.

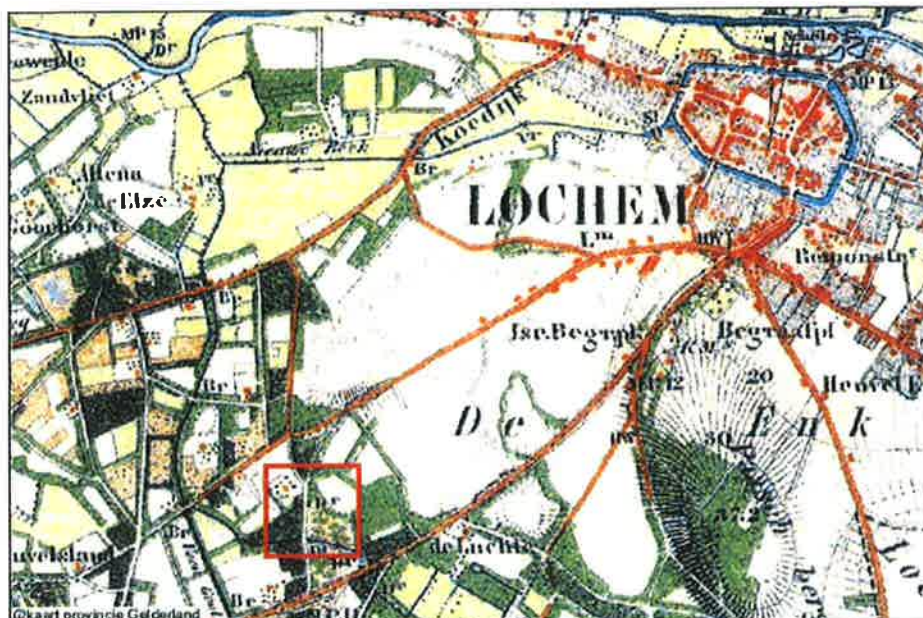
³⁵ Beuzel 2000, 216.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

Voor ontsluiting van het landelijke gebied is de aanleg van de tramlijn Deventer-Laren-Lochem-Borculo in 1885 door de Geldersch Overijselsche Tramweg Maatschappij van groot belang geweest. Waar deze lijn liep kwamen fabriekjes te liggen, met wissels om daar wagons op te kunnen rijden. De tramlijn deed dienst tot in de jaren dertig.³⁶

Het oostelijke gebied van Nederland speelde als onderdeel van het door luitenant-generaal H.G. Winkelman uitgedachte Nederlandse Verdedigingsplan slechts een vertragende rol. Het plan hield een verdediging in van de Grebbelinie met daarachter als kern de Vesting Holland.³⁷ De in het oosten van het land gelegerde Grensbataljons hadden tot taak de vijandelijke grensoverschrijvingen te melden en de opmars van de vijand tot de IJssel te vertragen.³⁸ In de avond van 9 mei 1940 ontvingen de grensbataljons het bericht 'Wees deze nacht op uw hoede', nog die zelfde nacht trokken Duitse troepen de Nederlandse grens over tussen Koevorden en Winsterswijk.³⁹ Een periode van 5 jaar bezetting begon.

Toenemende concurrentie uit zuidelijke landen zorgde er in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw voor dat de economische structuren zoals die lang hadden bestaan werden aangetast.⁴⁰ De leerlooierij die voor veel werkgelegenheid zorgde in Oostelijk Nederland verloor steeds meer terrein. Het van oudsher op de zandgronden gevestigde 'gemengd bedrijf' evalueerde in deze jaren tot een grootschalig geheel op veeteelt gericht bedrijf.⁴¹

Afbeelding 5: historische overzichtskaart Lochem met onderzoekslocatie in rood kader.

³⁶ Schutten 1983, 154.

³⁷ Janssen 1983, 132.

³⁸ Janssen 1983, 132.

³⁹ Janssen 1983, 132.

⁴⁰ Schutten 1983, 171.

⁴¹ Schutten 1983, 172.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

4.5 Archeologisch vondstmateriaal in de omgeving van de onderzoekslocatie

In de afgelopen decennia zijn diverse archeologische resten en vondsten in de gemeente Lochem aan het licht gekomen. De archeologische vondsten, vindplaatsen en monumenten zijn geregistreerd in een database van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort. Er zijn 44 vondsten en zeven monumenten geregistreerd in het Archeologisch Informatie Systeem (ARCHIS).

Het betreft vondsten uit de perioden Neolithicum, IJzertijd, Bronstijd, Romeinse Tijd, en Middeleeuwen. De zeven monumenten zijn: Hoge Weide, Keppelbrug, De Cloese, De Heest, Ruine Nettelhorst, Groot-Dochteren en het Centrum van Lochem.

Afbeelding 6: Landweg bij de Luchte, nabij de onderzoekslocatie.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

5 Resultaten van het veldwerk

5.1 Veldverkenning

Op donderdag 20 november is door Synthegra Archeologie bv in opdracht van Verhoeve Milieu Oost een veldverkenning uitgevoerd in aanvulling op het bureau onderzoek, op de locatie Oude Enkweg te Lochem. De veldverkenning heeft plaatsgevonden door middel van een visuele inspectie van het terrein. Tijdens de veldverkenning zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen die duiden op (pre)historische bewoningsactiviteiten.

5.2 Toekomstig grondverzet

De locatie zal gebruikt gaan worden ten behoeve van geplande nieuwbouw. De bestemmingswijziging heeft tot gevolg dat de grond geroerd wordt op plaatsen waar dit nog niet eerder is gebeurd. De gegevens van het bureauonderzoek zijn gebruikt voor het bepalen van het boorpatroon waarbij rekening is gehouden met de bodemlagen die ooit bewoond geweest kunnen zijn.

5.3 Opzet van het booronderzoek

Het booronderzoek, aansluitend op de veldverkenning ('Landesaufnahme'), is eveneens uitgevoerd op 20 november 2003. Het boorpatroon en de boordiepte zijn afgestemd op de te verwachten bewoningssporen. Er werden 17 boringen uitgevoerd met een megaboor (diameter 15 cm) om een zo groot mogelijke kans te hebben op het aantreffen van vondsten waarbij de meest relevante bodemlagen werden gezeefd op een zeef met een maaswijdte van 4 mm.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

5.4 Resultaten van het veldwerk

Er zijn in totaal 17 boringen uitgevoerd met een megaboort. Boring 1, 3, 10 en 16 zijn verstoord en zullen voor de bespreking verder buiten beschouwing worden gelaten, maar de overige boringen hebben een ongeroerd bodemprofiel. Uit de voorstudie is gebleken dat de bodem ter plekke van de onderzoekslocatie vermoedelijk bestaat uit enkeerdgronden. Na bestudering van de bodemprofielen kunnen we concluderen dat er inderdaad enkeerdgronden zijn aangetroffen. De maaiveldhoogte ter plekke van boring 2, 4, 11 en 12 is relatief hoger dan de maaiveldhoogte in de directe omgeving. Deze zogenaamde "koppen" in het landschap zouden veroorzaakt kunnen zijn door een dik esdek. Boring 2 heeft een esdek van 50 cm, boring 4 van 100 cm, boring 11 van 240 cm en boring 12 van 70 cm. De esdekken van de overige boringen zijn op boring 5 en 8 na minder dan 50 cm dik. Er lijkt een klein verband te bestaan tussen de hoogteligging en de dikte van het esdek. Het is dus mogelijk dat een deel van het esdek is weggegraven. Boring 11 heeft een extreem dikke toplaag waar geen verklaring voor gevonden kan worden.

Afbeelding 7: foto van de onderzoekslocatie

Onder de humeuze toplaag, het esdek, bevindt zich een grijs-gele uitspoelingslaag. Deze uitspoelingslaag rust op een laag oranje-bruinkleurig zand. De oranje-bruine kleur wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van roest dat zich aan de zandkorrels kan hechten. Roestvlekken ontstaan daar waar ijzerrijk grondwater in aanraking komt met zuurstof en bevinden zich meestal rond de grondwaterspiegel of daar waar het regenwater stagneert op een ondoorlatende laag. Deze laag wordt bij podzolprofielen ook wel inspoelingslaag genoemd. Deze lagen rusten op het moedermateriaal dat behoort tot de Formatie van Bortel (oude benaming is Formatie van Twente). Hoewel enkeerdgronden een hoge archeologische verwachting hebben zijn er geen archeologische indicatoren aangetroffen in de boorkernen.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

6 Conclusie

Het doel van het inventariserend veldonderzoek is antwoord te geven op de onderzoeksvragen zoals die geformuleerd staan in paragraaf 1.2. De onderzoeksvragen en antwoorden zullen hieronder worden weergegeven.

- Zijn er archeologische waarden aanwezig?

Er zijn geen archeologische waarden aangetroffen binnen de boorkernen.

Met de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag zijn tevens de overige onderzoeksvragen beantwoord.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

7 Aanbeveling

Op basis van het door Synthegra Archeologie bv uitgevoerde onderzoek bestaat er geen bezwaar tegen de voorgenomen plannen op het onderhavige terrein. Mochten er tijdens de werkzaamheden archeologische indicatoren van (pre-) historische activiteiten worden aangetroffen dat geldt hiervoor conform de monumentenwet uit 1988, een meldingsplicht bij het bevoegd gezag, de provinciaal archeoloog van de provincie Gelderland, mevr. drs. F. de Roode of mevr. drs. M. de Rooij.

Project : Inventariserend Veldonderzoek Oude Enkweg te Lochem
Kenmerk : HKR/ALG/SAZ/173150

Gebruikte literatuur:

Blok. D.P., 1979: *De Franken in Nederland*, Haarlem.

Blok. D.P., 1981: *De Frankische periode tot 880* in: AGNI, 288-304; Blok, De Franken in Nederland, 35.

Borman.R., 1978: *Oost-Gelderland archeologisch bekeken*, Zutphen.

Borman.R., 1982: *Archeologie in Gelderland*, Zutphen.

Beuzel, J.B., 2000: *De marke Verwolde, Laren en Oolde*, drie buurtschappen in één marke, Delden.

Es. van W.A., 1980: *De Romeinen in Nederland*, Haarlem.

Eeftink, J., 2003: *Geschiedenis van Lochem*, Zutphen.

Janssen, G.B., 1983: *Lochem in het defensief* in: Over stad en scholtambt Lochem, een beschrijving na 750 jaar, Lochem.

Kötzschke. R., 1906: *Die Urbare der Abtei Werden a.d. Ruhr*, Bonn.

Palmboom. E., 1983: *De nederzetting in de middeleeuwen* in: Over stad en scholtambt Lochem, een beschrijving na 750 jaar, Lochem.

Stibbe. 1979: *Taallectie bij de Bedemkerf*, hoofdstuk 24 oost en 24 west, Wageningen